

zenlenen meclis ve merasimlerde teşrifat nâzırı olarak görev yapardı. Anadolu Selçuklularının önde gelen simalarından biri olan Mübârizüddin Behram Şah'ın emîr-i meclis olarak anılması, bu memuriyetin Selçuklu sarayında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Memlûkler'de bu kurum el-Melikü'z-Zâhir Baybars (1260-1277) tarafından ihdas edilmiştir. Başlangıçta emîr-i meclisin görevi teşrifat divanı reisliği ve sultanın korunması iken daha sonra cerrahlar, kırık-çıkıkcılar, göz doktorları ve diğer hekimlere nezaret etme vazifesi de ona verildi. Ayrıca nâib-i saltanat, vezir, kâtibü's-sır, muhtesibler, divan nâzırları, kadılar ve beytümâl vekilinin iştirakiyle toplanan meclisü's-sultanın gündemini de emîr-i meclis hazırlardı. Protokolde nâib-i saltanat, atabegül'-asâkir ve re'sü'n-nevbeden sonra dördüncü sırada yer alırdı. Bahrî Memlûkleri devrinde (1250-1390) emîr-i meclis rütbece emîr-i silâhtan öndeydi. Ancak daha sonraki dönemde önemini bir ölçüde kaybetti ve emîr-i silâhtan sonra üçüncü sırada yer aldı. Emîr-i meclis atabegliğe yükselen üç büyük emîrden başta geleniydi. Bu sıranın bazan değişerek emîr-i silâhın öne geçtiği de olurdu. Rütbesi emîr-i silâhtan yüksek kabul edildiği zamanlarda da bazı emîrler, devletteki nüfuzu ve siyasî gücü sebebiyle emîr-i silâhı emîr-i meclise tercih etmişlerdir. Nitekim el-Melikü'z-Zâhir Çakmak 837 (1433) yılında emîr-i meclis tayin edildiğinde hem kendisi hem de arkadaşları bundan memnun olmamışlar ve arkadaşları onu emîr-i silâh olarak tayin ettirmişlerdi.

XV. yüzyıldan itibaren nâibler, tablhânât ve ümerâ-i miînin maiyetlerinde birer emîr-i meclis bulundurmaları âdet olmuştu.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Şeddâd, *Târîhu'l-Melikî'z-Zâhir*, Beyrut 1983, s. 222; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IV, 18, 61, 188; V, 455; VI, 16, 23; VIII, 229; XIV, 397; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VII, 183, 185; XIV, 168; XV, 39, 40, 236; XVI, 34; Halîl b. Şâhin ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyânü't-turuğ ve'l-mesâlik*, Paris 1894, s. 114; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 190, 299, 325, 330, 334, 335, 393; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 128; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimat Tarihi*, İstanbul 1974, I, 262; Cl. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 238; D. Ayalon, "Studies on the Structure of the Mam-luk Army", *BSOAS*, XVI (1954), s. 68-69; a.mlf., "Amîr Madjilis", *EI²* (Fr.), I, 457-458; "Emîr Meclis", *İA*, IV, 261.

ASRİ ÇUBUKÇU

EMİR-i NİZÂM

(أمير نظام)

Emîr-i Nizâm Hasen Alî Han
b. Muhammed Sâdık Han Gerrûsî
(1820-1900)

İranlı subay, devlet adamı,
edip ve hattat.

Sâlâr-ı leşker (ordu kumandanı) unvanı ile de tanınır. Batı İran'ın Gerrûs idarî bölgesine bağlı Bîcâr'da doğdu. Timurular, Safevîler, Afşarlılar, Zendler ve Kaçarlar devrinde önemli hizmetlerde bulunmuş olan Kebüdvend ailesine mensuptur. Babası Muhammed Sâdık Han Gerrûs valisi idi.

Emîr-i Nizâm Arapça, tarih ve hat öğrenimi gördükten sonra on yedi yaşında iken devlet hizmetine girdi ve Gerrûs alayının kumandanlığına tayin edildi. Alayı ile birlikte 1837'deki Herat kuşatmasında Kaçarlar'dan Muhammed Şah'a yardım etti. 1838'de Tebriz Garnizonu'na tayin edildi. Bir süre burada kaldıktan sonra 1841'de Kirmansah'ta önemsiz bir göreve getirildi. 1844'te Bîcâr'a çağırıldı. Babasının şüpheli ölümü üzerine buradan ayrılıp Tahran'a gitti ve orada baba katili olmakla suçlandı. Ayrıca Kâimmakam Mirza Ebû'l-Kâsım'ın (ö. 1193/1779) taraftarlığını yaptığı için onun rakibi Hacı Mirza Âkâsi tarafından cezalandırıldı. Ancak Nâsirüddin Şah'ın tahta çıkması (1264/1848) üzerine Emîr-i Kebîr Mirza Muhammed Takî Han, Emîr-i Nizâm'ı Gerrûs alayı kumandanlığına tayin etmek suretiyle ona eski itibarını kazandırdı. Nâsirüddin Şah'ın ilk günlerinde devlette başarılı hizmetlerde bulundu. Bu süre içinde ülkede çıkan ayaklanmaları bastırmak üzere harekete geçen devlet kuvvetlerine katıldı. Nitekim 1848'de Muhammed Hasan Han'ın ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen Şehzade Murad Mirza Hüsâmüssaltana'ya yardıma gönderildi. 1850'de kendisine Bâbî (Bahâî) ayaklanmasını bastırma görevi verildi. Buradaki başarısından dolayı rütbesi yükseltildi ve şahın emir subayı oldu.

1856-1857 yıllarında meydana gelen İngiliz-İran savaşından ve Paris Antlaşması'ndan sonra İran'ın görüşlerini anlatmak üzere o sırada Bağdat'ta bulunan İngiliz bakanı Charles Murray'ın yanına gitti. 1858'de şahın dostluk mesajını iletmek amacıyla Avrupa'ya gönderildi. Onun bu seyahatinin asıl amacı, İran'ın toprak bütünlüğünü korumak ve İngiliz-Rus rekabetine karşı diğer Avru-

pa devletlerinin yardımını sağlamaktı. Londra, Paris, Berlin, Brüksel gibi Avrupa başşehirlerindeki çeşitli devlet adamları ile tanıştı. Ardından Paris büyükelçiliğine tayin edildi ve III. Napolyon'la dostane ilişkiler kurdu. Fransa'dan bazı ateşli silâhların ve İran ordusunda istihdam edilmek üzere subay ve teknik personelin gönderilmesini sağladı. Aynı konuda Avusturya ile de anlaşma yaptı. Avrupa'ya giderken birlikte götürdüğü kırk iki dârülfünun mezununun çeşitli yüksek okullarda yetiştirilmesini sağladı. 1867'de Meclis-i Şûrâ-yı Devletî üyeliğine seçildi.

Paris büyükelçiliği sırasında hastalanıp ülkesine dönmek zorunda kalan Emîr-i Nizâm, 1871'de Mirza Hüseyin Han Müşirüddeve'nin yerine İstanbul büyükelçiliğine tayin edildi. İstanbul'daki görevi esnasında yaptığı tek önemli icraat, Kaçarlar'dan Muhammed Şah'ın on sekiz yıldan beri Bağdat'ta sürgünde bulunan oğlu Abbas Mirza Mülkârâ'yı kurtarmak oldu. Ülkesine döndüğünde tümen kumandanlığına yükseltildi. Bu arada Bayındırlık Bakanlığı'nı (Fevâid-i Âmme) kurdu (1872) ve bu görevi 1881 yılına kadar yürüttü. 1881'de ordu kumandanlığına, ardından da Azerbaycan eyalet valiliğine tayin edildi. Bu görevlerden sonra kendisine sırasıyla "sâlâr-ı leşker" ve "emîr-i nizâm" rütbeleri verildi. Azerbaycan'da birçok müsbet faaliyeti yanında Rus yanlılığı gibi olumsuz davranışları halkın ve özellikle Tebriz ulemâsının memnuniyetsizliğine sebep olduğu için 1882'de Tahran'a çağırılarak bu görevinden istifa ettirildi, ancak iki ay sonra Kirmansah valiliğine getirildi. 1897'de, Azerbaycan'da bulunan Veliâht Muhammed Mirza'nın işlerini yönetmekten ibaret olan pişkârî görevine getirildiyse de Muhammed Mirza'nın sert davranışları üzerine bu görevinden istifa etti. 1899'da Kırman valiliğine tayin edildi. 5 Ramazan 1317'de (7 Ocak 1900) burada öldü ve Ni'metullah Velî'nin haziresine defnedildi.

Yetenekli bir asker ve yönetici olarak tanınan Emîr-i Nizâm aynı zamanda kendine has bir üslûbu olan usta bir hattattı.

Emîr-i Nizâm, Kâimmakam Mirza Ebû'l-Kâsım'ın etkisinde kalarak kaleme aldığı yazılarında sade, nükteli ve kısa ifadeli üslûbu ile tanınmıştır. Dostlarına yazdığı 164 mektubu (ihvâniyyât) ihtiva eden *Münşe'ât* adlı eseri birkaç defa basılmıştır (Tebriz 1321, 1328; Tahran 1322, 1327, 1331). *Pendnâme-i Yah-*

yâviyye, oğlu Yahyâ için yazdığı öğretici ve ahlâkî nitelikte bir risâle olup *Enderznâme* adıyla da tanınmaktadır. Bu eser de birkaç defa basılmıştır (Tahran 1315, 1316 [müellif hattıyla], 1324, 1326; Tebriz 1328).

BİBLİYOGRAFYA :

Seyyid Nasrullah Tahâvî, *Enderznâme-i Emîr-i Nizâm-i Gerrûsî*, Tahran 1935; Ferhâd Mu'temid, *Târîh-i Revâbit-i Siyâsî-yi İrân u Osmânî*, Tahran 1326 hş., II, 8-15; E. Teymûrî, *Asr-i bî-Haberî yâ Târîh-i İmtiyâzât der İrân*, Tahran 1332 hş., s. 112, 139; Hidâyet, *Ravzatü's-sâfâ*, IX, 394, 483; X, 235, 403, 673-708; Ali Emînüddeve, *Hâtrât-ı Siyâsî* (nşr. H. Fermân Fermâiyân), Tahran 1341 hş., s. 75-76; Mehdî Kuli Han Hidâyet, *Hâtrât u Hâtarât*, Tahran 1344 hş., s. 161; Yahyâ Aryânûr, *Ez Şabâ tâ Ntmâ*, Tahran 1350 hş., I, 165-172; Hanbâbâ, *Fihrist*, I, 531; IV, 5014-5015; Ferîdün Âdemiyet, *Endîşe-i Teraqqî ve Hükümet-i Kânûn*, Tahran 1351 hş., s. 299-302, 338-340, 369-385; D. Wright, *The English Amongst the Persians*, London 1977, s. 24; S. Bakhsh, *Iran: Monarchy, Bureacracy and Reform under the Qajars 1858-1896*, London 1978, s. 33-35; Beyânî, *Hoşnûvisân*, IV, 244-246; M. Momen, *The Bâbî and Bahâ'î Religions 1844-1944*, Oxford 1981, s. 122; Abdul-hadi Hairî, "Amîr Nizâm", *El² Suppl.* (İng.), s. 71-72; A. Amanat, "Amîr(e) Nezâm Gerrûsî", *Elr.*, I, 966-969; "Emîr-i Nizâm", *DMF*, I, 253.

TAHSİN YAZICI

EMİR PÂDİŞAH

(امير پادشاه)

Muhammed Emîn b. Mahmûd
el-Hüseynî el-Buhârî el-Mekkî
(ö. 987/1579)

Hanefî fakihî.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Horasan'da doğup Buhara'da yetişti. Kaynaklarda geçen nisbelerinden Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği, Hanefî mezhebine mensup olduğu ve Mekke'de yaşadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca eserleri fıkıh yanında tefsir, hadis, Arapça grameri gibi ilimlerde uzmanlaştığını ve tasavvufa da yöneldiğini göstermektedir. Mekke'de ikamet ettiği süre zarfında Hindistan müslümanlarının bazı yazılı sorularına muhatap olması şöhretinin geniş bir bölgeye yayıldığı fikrini vermektedir. Yine eserlerinde kullandığı dillerden Arapça, Farsça ve muhtemelen Türkçe bildiği anlaşılmaktadır. Emîr Pâdişah Meşhed'de vefat etti.

Eserleri. 1. *Teysîrû't-Tahrîr*. İbnü'l-Hümâm'ın fıkıh usulüne dair *et-Tahrîr* adlı eserinin şerhi olup basılmıştır (I-IV, Kahire 1350-51/1931-32). Müellif mukaddimede, bu şerhi Mekke'de kaldığı süre

inde yazdığını belirtmektedir. *Teysîrû't-Tahrîr* ile, İbnü'l-Hümâm'ın talebesi İbn Emîrû'l-Hâcc'in *et-Tahrîr ve't-tahbîr* adıyla aynı esere yazdığı şerh arasında bir karşılaştırma yapıldığı takdirde Emîr Pâdişah'ın neredeyse onun şerhini özetleyip sadeleştirmekle yetinmiş olduğu görülür. Bununla birlikte ne kendisine ne de eserine hiçbir atıfta bulunulması şaşırtıcıdır. Bu şerhi diğerinden ayıran en belirgin fark, metindeki ifadelerin sarf ve nahiv bakımından tahliline ağırlık verilmesidir. 2. *Şerhu's-Sirâciyye*. Sirâceddin Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'nin ferâiz ilmiyle ilgili *el-Ferâ'izü's-Sirâciyye* adlı eserinin şerhi olup birçok yazma nüshası vardır (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1102; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1090). 3. *Necâhu'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*. Diğer kaynaklarda adına rastlanmayan bu eser fıkıh usulüyle ilgili olup Brockelmann tarafından bir nüshası kaydedilmektedir (*GAL Suppl.*, II, 583). 4. *Risâle ferîde fi'ktidâ'î'l-Hanefiyye bi's-Şâfi'iyye*. Müellif bu risalesinde, bir Hanefî'nin Şâfiî imama uyup uyamayacağı konusunu dört ana başlık altında incelemekte ve bunun câiz olduğu sonucuna varmaktadır. Cemaatle namazın farz kılınmasının en önemli hikmetinin müminlerin kalplerini birleştirmek olduğunu, rahmetin de ancak bu durumda incecğini, taassubun ise fıkı sayıldığını söylemektedir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır (Fâtiḥ, nr. 1658). 5. *Hâşiye 'alâ Envârî't-tenzil ve esrârî't-tevil*. Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzil* adlı meşhur tefsirinin Nisâ sûresinin sonuna kadarki kısmının hâşiyesidir (bazı yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 192; Şehid Ali Paşa, nr. 193; Kılıç Ali Paşa, nr. 114; Yenicami, nr. 129). 6. *Tefsîru sûretî'l-Feth*. Eserde, Feth sûresinin Mekke mi yoksa Medine mi olduğu hususuyla ilgili tartışmalar nakledildikten sonra özellikle ilk iki âyeti geniş bir şekilde tefsir edilir ve genel olarak da lafzî tahlillere ağırlık verilir (bazı nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 276; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 65; Lâleli, nr. 170). 7. *Risâle fi'l-es'ileti'llefti ursile min Mekke ile'l-Hind*. *Envârü't-tenzil* ve *Tefsîrû'l-Celâleyn* gibi eserlerde mevcut çeşitli yorumlarla bazı âyetlerin izahı hususunda kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplardan ibarettir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 316/7). 8. *Risâle fi heli'l-besme-*

le mine's-suver em lâ. Besmelenin, başında bulunduğu süreye dahil olup olmadığı konusundaki tartışmalarla ilgili bir risâledir (Köprülü Ktp., Fâzil Ahmed Paşa, nr. 1606). 9. *Risâle fi beyânî enne'l-hacce'l-mebrûr yükeffirü'z-zünûb*. Bazı Şâfiîler'in, makbul bir haccın sadece küçük günahların affına vesile teşkil edeceği yönündeki görüşlerine reddiyeler olarak kaleme alınmıştır. Müellif eserinde, makbul bir haccın şirk hariç bütün günahlara kefarete olacağı görüşünü ispata çalışmaktadır (bazı nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 1658; Çelebi Abdullah Efendi, nr. 392; Köprülü Ktp., Fâzil Ahmed Paşa, nr. 182). 10. *Risâle fi beyânî'l-hâşıl bi'l-maşdar*. Masdarların yapısı, ism-i fâil ile ism-i mef'ûlden farklarını nahiv, usul ve kelâm konularından örnekler vererek inceleyen bir eserdir (bazı nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 1658; Kılıç Ali Paşa, nr. 1024; Lâleli, nr. 3030; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 518; Şehid Ali Paşa, nr. 1807; Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1207). Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Kılıç Ali Paşa, nr. 1024/42) *el-Mesâ'il fi's-şer'* adıyla Emîr Pâdişah namına kayıtlı olan eser de *Risâle fi beyânî'l-hâşıl*'ın bir başka nüshasıdır. 11. *el-Ferîde fi tahkîki harfi kad*. İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinde "hal" konusunu incelerken "kad" harfi hakkında ileri sürdüğü görüşleri açıklayan bir risâle olup Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası vardır (Fâtiḥ, nr. 1658). 12. *Tercemetü Faşli'l-ḥitâb*. Muhammed Pârsâ'nın tasavvufa dair *Faşlü'l-ḥitâb* adlı Farsça eserinin Arapça tercümesi olup 987 (1579) yılında tamamlanmıştır (Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 2752; Damad İbrâhim Paşa, nr. 737). 13. *Şerh-i Dü Vakt-i Subhden*. Tasavvufa dair Türkçe bir risâledir (Süleymaniye Ktp., M. Murad — M. Ârif, nr. 74). Eserde bazı tasavvufî konular âyetler ve Farsça beyitlerle anlatılmaktadır. Kaynaklarda bu eserden bahsedilmemesi ve Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshasının başında Şeyh Emîr Buhârî'ye ait olduğuna dair kayıttan başka bir bilgiye rastlanamaması eserin Emîr Pâdişah'a nisbetini şüpheli kılmaktadır. 14. *Muḥtaşaru Târîḥi'l-ḥulefâ'*. Süyûtî'nin *Târîḥu'l-ḥulefâ'* adlı eserinin muhtasarıdır. Bazı konularda gerekli açıklamaların da eklendiği eser 987 (1579) yılında tamamlanmıştır (Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 4344). 15. *Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî*. Zeynüddin el-İrâkî'nin hadis usulüne dair manzum eserinin şerhi olup 972'de (1564) Mekke'de